

Lättjan – last eller dygd?

En av tvisterna genom kulturhistorien har gällt lättjans plats i mänskligt liv. Redan vid den klassiska antikens gryning eller på 500-talet före vår tideräknings början utvecklade greken Aisopos sin syn – som måhända var allmänt gällande dåför tiden – på saken.

Aisopos var en frisläppt slav med låg social ställning, till på köpet också mycket ful, som inte fick klä sina tankar i filosofers eleganta prosa. Han valde därför den enkla och underhållande djurberättelsen till uttrycksform för att belysa djupare visdomar. Fablerna är legio och har utgjort en skola för många författare. En av Aisopos historier handlar om syrsan och myran och illustrerar motsättningen mellan den late och den flitige.

Fabeln lyder så här: Syrsan sjöng hela sommaren glad och lycklig medan myran trälade med att samla proviant för vintern. När den kalla årstiden sedan kom var utgången given – den sorglöse spele-

Bibliothèque en ligne Gallica / Wikipédia Commons

Myran och syrsan givna skepnad av J.J. Grandville i H. Fourniers upplaga av de La Fontaines fabler (1838–1840).

mannen syrsan dog medan den arbetsgalne myran klarade av den kalla tidens påfrestningar. Han hade samlat ihop ett matförråd som hette duga. Sagan har återopats av alla tiders allvarsmän som tyckt illa

om att lättsinniga individer har lekt sig genom livet utan att uppleva konkret möda. Senast har Matti Klinge satt titeln *Sirkka ja muurahainen* på en av sina tryckta dagböcker 2012.

Aisopos dikt var som bekant förebild för Jean de La Fontaines kända poem *La Cigale et la Fourmi* (1668), som i sin tur gav G.F. Gyllenborg idén till en ståtlig hymn på samma tema, författad år 1828. (de La Fontaine översattes på allvar först av Ivar Harrie 1930). Märkligt nog tycks tanken på Aisopos fabel har legat i luften även hos oss i Finland

Sirkka lauloi lystiksensä,
Oman intonsa iloja,
Huviksensa hyräeli,
Mättähällä mesisellä,
Simakukkien keralla.

Mitä laulat laiska roisto,
Hullutuksia hyräilet?
Teehan työtä, eihän vatsa
Täyty tyhjistä loruista,
Raipat selkään semmoisille!
Torui muuan muurahainen
Ylen itara itikka,
Sirkan syytöntä iloa.

ungefär samtidigt, under tidigt 1800-tal, den sena upplysningens tidevarv.

Idén utvecklades nämligen då av vår blinde poet Samuel Gustaf Bergh, som skrev en dikt på finska om just syrsan och myran, publicerad för första gången i C. A. Gottlunds album *Otava* (1832). Den är en av den tidiga finskspråkiga litteraturens pärlor, full av musikaliska allitterationer, och därför svår att översätta. Här en bit av originalet jämte försök till tolkning:

*Syrsan sjöng av hjärtats lust,
Gladdes av sin egen iver,
Nynnade sitt eget nöje,
På en tuva full av blommor,
Tunga utav mjöd och honung.*

*Varför sjunger late boven?
Nynnarn rena stolligheter.
Ej fylls magen hos en sådan,
Utav tomma litanior;
Piskas bör en sådan slarver!
Talte någon arbetsmyra,
Övermåttan snåle insekt,
skällande på syrsans glädje.*

Auguste
Toulmouche:
Dolce far niente
(1877).

Konflikten mellan plikt och vila är urgammal. Den finns redan i Bibeln, närmare bestämt i skapelseberättelsen där det står att Gud arbetade under sex dagar och vilade under den sjunde. Den åter speglas i bilden av paradiset, där människan levde bekymmersfritt tills hon åt frukt från kunskapens träd. Den förgrymmade Gud drev då människan ut ur paradiset, till att slava sig fram med pannan svettig av fysiskt arbete.

Fliten gör en salig!

Sagan om syrsan och myran rättfärdigar fliten. Tron på flitens saliggörande verkan är urgammal. Redan romaren Sallustius Lucullus gav upphov till ordspråket ”envar sin egen lyckas smed” och många liknande kan påträffas i den stora skatten av visa ord i Europa genom tiderna. Ett annat ordspråk, ”lat mans bön blir sällan hörd”, är bevisligen från medeltiden. Från våra finlandssvenska breddgrader har bland andra talesättet ”arbete är hedrande, lättja förnedrande” blivit upptecknat i Pargas.

Uppfattningarna om flitens värde har ofta en religiös koppling. Bland de troende prisar särskilt kalvinisterna och deras olika efterkommande – pingstvännerna, baptisterna – ett flitigt, resultatrikt liv. De menar, att de utvalda visade sin utvaldhet just genom flit och, som dess följd, framgång i livet. Denna tro ingår som en grundsten i Jean Calvins och Ulrich Zwinglis läror från 1500-talet. Kalvinismen anses också utgöra en rot till den nutida kapitalismen, och Max Weber såg de stora handelsstäderna i Europa – Amsterdam, London – med sina flitiga och företagsamma, till tron reformerta människor som den nutida kapitalismens vaggor. Därifrån har livsstilen med strävan och flit spritt sig till en hel kontinent i Nya världen och Amerikas Förenta stater kan med fog sägas att vara dess hemvist. Att fliten gett resultat har visserligen också berott på de outsinliga resurser som ett jungfruligt land har kunnat ge. En särskild *Frontier*-anda har präglat den materiella framgången i USA under långa tider.

Lättjan i klasskampens belysning

Men lättjan har alltid existerat, särskilt kanske för de rika människorna som kunde dra nytta av fler-

talets möda. Motsättningen var social, och sådan är den ännu idag. En revoltanda kan anas i en dikt från 1600-talet, vars prototyp härstammar från kriget mellan *roundheads* och *cavaliers* i Oliver Cromwells Britannien:

*När Adam plöjde,
Eva spann,
Var fanns då
Vår gentleman?*

Dessa rader säger att det lätta livet är reserverat för de förmögna snarare än för de fattiga. Men det är skäl att märka, att i äldre tid uppfattades arbetet på ett annat sätt än idag. Läsning, brevväxling, uppfostran, umgänge med grannar, uppfyllande av sociala plikter och även kärlekshandlingar betraktades på 1700-talet i de högre stånden som fullgott arbete. Johanna Ilmakunnas skriver om detta i sin essäsamling *Joutilaat ja ahkerat. Kirjoituksia 1700-luvun Euroopasta* (2016) som nyligen utkommit på svenska (*Flitiga och sysslolösa*, 2024).

Att betrakta arbete som en form av utsugning av det fattiga folket har varit marxisternas älsklingsämne. Karl Marx svärson, fransmannen Paul Lafargue (1842–1911) tillhör de revolutionära tänkarnas skara. Hans huvudarbete *Le droit à la paresse*¹ utkom 1880 men vann sitt rykte huvudsakligen genom den engelska översättningen *The Right to Be Lazy* (1883)². Den översattes också 1907 till finska under titeln *Laiskuuden evankeliumi*, troligen av socialdemokratins senare partihövding och utrikesminister Väinö Tanner, som senare aldrig talade om denna ”ungdomssynd”. På svenska utkom *Rätten till lättja* först till 100-årsminnet 1980.³

Rätten till lättja känns idag klart mindre sensationell. Lafargue polemiserar mot uppfattningen att proletärererna behövde vara flitiga för att uppnå sitt mål, sin del av samhällsnyttan. En stor arbetsamhet var inte av nöd för en hygglig existens. Lafargue byggde sin pamflett på de antika filosofernas och diktarnas lära att endast den fria och i princip sysslolösa människan kunde skapa någonting nytt, nya sanningar eller skönhetsvärldar. Det fysiska arbetet

1 På nätet bland annat <https://www.marxists.org/francais/lafargue/works/1880/00/droit.pdf>

2 <https://www.marxists.org/archive/lafargue/1883/lazy/>

3 <https://www.marxists.org/svenska/lafargue/1883/1883.htm>

var de själlösa slavarnas göra. Lafargue hänvisar i sina många och långa fotnoter till Bibeln, som enligt honom satte lättjan klart före fliten. Själveste Gud hade arbetat blott sex dagar och vilat därefter – inte bara på en söndag utan i all evighet. Och det var karaktéristiskt att den förste förbrytare som porträtteras i den heliga skriften var Kain, brodermördaren, som var en flitig jordbrukare. Lafargue propagerade för tre timmars arbetsdag under en tid, då normen var tolv timmar. De moderna maskinerna skulle utföra slavarbetet och då skulle människan kunna njuta av de ändlösa naturrikedomarna med liten möda. Pamfletten andas en optimism som endast den industriella revolutionens genombrott kunde skapa. Massornas liv skulle, om Lafargue fick råda, bli ett slags evigt pågående fest och karneval. Han skrev detta utan minsta tecken på parodi i pennföringen.

Lafargue blev också en av eutanasins första före-
språkare genom sitt självmord, som han begick tillsammans med hustrun Laura år 1911. Ingen skulle behöva genomleva ålderdomens krämpor och elände, menade han. I sin parentation vid graven i Paris sällade sig Vladimir Iljitj Lenin till samma ståndpunkt, men fördömde annars Lafargues lära om lättjan. Proletärerna skulle uppnå sitt mål genom revolutionen, som tills vidare hägrade långt borta. Den blev som känt en realitet bara sex år senare.

Lättjans två ansikten

Men lättjan kan uppfattas på två olika sätt – det kan antingen vara fråga om likgiltig och slapp lättja eller en vis och kreativ sådan, låt oss kalla den senare formen för den *meditativa* lättjan. Den förkastliga sorten av lättja har ofta varit ett resultat av gynnsamma omständigheter, ett tillstånd då man helt enkelt inte har behövt anstränga sig. Det tyska ordet *Schlaraffenland* betyder lättjans rike och kommer från tyskans ord *Schlar-Affe*, ”slapp-apa”, en lättjefull person. Begreppet har kulinariskt innehåll. Någonstans långt borta finns ett land, där floderna flyter av mjölk, honung och vin, där byggnaderna består av kakor och bakelser och stenarna är av ost. En grupp totalt lata människor drar nytta av hela härligheten. De behöver inte slava för maten, ty sparvarna flyger stekta i deras munnar. Allt arbete är förbjudet och lättjan en dygd.

Idén om ett fantasiland av överflöd har varit för-
vånansvärt utbredd, trots att den i den nutida hälso-
kostvännens ögon är motbjudande. Tidiga motsva-
righeter är kända redan från antiken, hos många
annars seriösa författare (Herodotos, Strabo, Vergi-
lius). Legenden återgavs med förtjusning av Hans
Sachs (1530) och under 1800-talet av bröderna
Grimm. Renässanskonstnären Pieter Brueghel den
äldre skapade 1567 målningen *Das Schlaraffenland*,
med feta människor sovande bland matvarorna.
Kartografen Johann Baptist Homann ritade 1694 ett
kartblad med texten *Accurata Utopiae Tabula*, som
illustrerade det välmående riket. 1900 skrev Hein-
rich Mann en roman med titeln *Im Schlaraffenland*
och 1906 tonsatte Franz Léhar en operett på temat.
I Britannien kallas landet Cockaigne, ”land of milk
and honey”, efter den franska *Fabliau de Coquaigne*
från 1200-talet. Barnböcker och serietidningar flö-
dar av sagor och berättelser om Schlaraffenlandets
feta och glupska invånare i sina typiska drömarlikt
långsamma sysslor. Idag börjar det äckliga temat bli
marginaliserat, tack vare vettigare principer i barn-
uppföstran.

En underavdelning av lättjan kan den ryska
lättjan utgöra. I Ivan Gontjarovs roman *Oblomov*
(1859) har lättjan sympatiska drag. Berättelsens
huvudperson Ivan Oblomov äger en närmast gräns-
lös passivitet. Han rör sig inte utanför sitt rum. Den
mödosamma vandringen från sängen till stolen tar
de femtio första sidorna av boken i anspråk. Oblomov
är dagdrömmare, välmenande och snäll, utan
förmåga till beslut och därför utnyttjad av alla. Han
lever på inkomsterna från sitt gods, Oblomovka, har
en tysk vän vid namn Stoltz och en käresta som he-
ter Olga, och dessa två försöker blåsa något slags liv
i den unga mannen, men förgäves. Oblomov förblir
vad han är, en vegeterande människa med utopiska
idéer. Han är en karikatyr av den ryska överklassens
overksamhet, som kommer nära den meditativa lätt-
jans begrepp.

Lata latituder

Man tycks från och med 1800-talet ha velat förlägga
den vegetativa lättjan i de tropiska och subtropiska
trakterna, där infödingarna levde i jungfrulig okun-
skap om det hårda arbetets höga moraliska värde.

De sju dödssynderna: Lättjan, detalj. Kopparstick av Pieter van der Heyden efter teckning av Pieter Bruegel d.ä. (Utgivare: Hieronymus Cock, 1558). Ur P.C. van Kerckhoffs samling / Rijksmuseum, Nederländerna.

Ett exempel på den koloniala synen på lättjan utgörs av Sigfrid Siwertz (1882–1970) resebok *Lata latituder* (1924), som skildrar ett svenskt filmteams färd i Polynesien och Indonesien. Dessa varma länder ses som underlägsna och feminina, präglade av lättja, passivitet och erotisk njutning. Samtiden gav Siwertz ett högt vitsord och boken lästes flitigt, inte minst tack vare de nakna kvinnobilderna, som dåförtiden var sällsynta i tryck. Dess människosyn har senare kritiserats hårt i samlingsverket *Sigfrid Siwertz: en författares uppgång och fall* (red. Anna Forssberg och Per-Olof Mattsson, 2017).

Ibland verkar det som om skildringen av lättja har krävt en stor ansträngning. En sådan skildring är Selim Palmgrens tonsättning Op. 70 nummer 2 till Ernst V. Knapes dikt *En latmansmelodi*. Detta musikaliska stycke får konsertsalens luft att vibrera genom toner som talar om sommarens och vilans

skönhet på en grästuva. Det är en av de skönaste bilderna av lättjan. Man kan i fråga om detta mästerliga musikstycke säga att det återspeglar ett tillstånd som på italienska heter *dolce far niente*, det ljuvliga i att göra ingenting.

Lat är nuförtiden ett nästan fult ord, som inte förekommer i vanliga prosatexter. Beror detta på finkänslighet? Troligen, ty förr var det annorlunda – latmaskar eller dagdrivare, slöflockar och sömntutor vimlade överallt, utpekade i protokoll och matriklar, domstolsakter och tidningar. Begreppet har med tiden försvunnit ur bruk, likt många av språkets gamla negativa ord, kanske ersatta av något annat pejorativt uttryck som ”socialt svårpassad” eller dylikt. Man kunde nästan tro, att lata människor inte längre finns. Maskinerna, som Lafargue betraktade som frälsare ur nöden, har krävt att människorna har ändrat tempo så att allt sker kvickast möjligt.

Den vises lättja

Utöver den vegetativa lättjan har det alltid funnits en annan typ av passiv tillvaro, den *meditativa* lättjan. Man kan tala om den klokes lättja eller vila, som på latin heter *otium sapientis*. Det är en konst att kunna njuta av ett lyckligt ögonblick utan att ständigt bekymra sig över ogjort arbete. Och den är egentligen ingen lättja alls utan tankens arbete i till synes passiva omständigheter, en djup färd i varandets hemligheter. Man kan tala om det kontemplativa livet. De stora religionerna och också stora delar av filosofin har skapats genom en meditativ verksamhet. Den har gett upphov till kloster och akademier, format världsåskådningar och grundat vetenskaper och konst. Till den kan också räknas den instrumentaliserade lättjan som idrott, yoga, bastu, lek och underhållning.

Men tiderna förändras, och kanske är alla funderingarna kring olika former av lättja hopplöst föråldrade. Vårt nutida datorspråk innehåller uttrycket *reset*, nollställning, som behövs när arbetsminnet i datorn har blivit överfullt och måste rensas för att fortsätta att fungera. Därifrån har ordet spritt sig till livets alla situationer. Det betyder avbrott – lättja helt enkelt.

KARI TARKIAINEN